

М.І.Пентилюк – доктор педагогічних наук,
професор кафедри мовознавства
Херсонського державного університету,
заслужений діяч науки і техніки України

Роль тексту у формуванні риторичних умінь і навичок учнів

Зміст і методи навчання учнів загальноосвітніх шкіл (гімназій, коледжів, ліцеїв тощо) України, що ґрунтуються на принципах гуманізації та демократизації суспільного життя в цілому, гуманізації та гуманітаризації освіти зокрема, формування культури мовлення зумовили введення в шкільні програми з української мови риторики, основними завданнями якої є підвищення як загальної культури, так і культури мовлення, мислення, формування мовної особистості, що вільно володіє мовою і має високий рівень комунікативної компетенції.

Позитивні зрушення у реформуванні освіти України останніми роками особливо активізувалися, що дало змогу виявити дефіцит мовленнєво-мисленнєвої та комунікативної культури випускників у різних сферах суспільного життя: академічній, політичній, судовій, діловій тощо. Не досягши належного рівня цих умінь, учні не можуть творчо будувати висловлювання, міркувати над проблемою, аргументувати свої думки, переконувати інших.

Риторика в єдності зі стилістикою, культурою мовлення, а головне, лінгвістикою тексту покликана сформувати в учнів уміння й навички точно, доречно, виразно висловлювати свої думки, дотримуючись правил побудови висловлювання, переконувати слухача в правильності своїх міркувань. А в чому виявляється цей зв'язок? Яку роль відіграє текст у формуванні риторичних умінь і навичок учнів?

Спробуємо відповісти на поставлені питання.

Ідея зв'язку риторики з іншими лінгвістичними науками (стилістикою, культурою мовлення, лінгвістикою тексту) закладена в шкільній програмі з української мови для 5–9 і 10–11 класів.

Практичне значення риторичних знань, умінь і навичок для розвитку особистості учня полягає в тому, що школярів передусім необхідно навчити активно слухати й уважно ставитися до почутого або прочитаного, аналізувати публічне мовлення (зразки) з погляду його доцільності й ефективності, побудови і мовного оформлення; обговорювати різні моделі публічних висловлювань, визначати їх вартості й недоліки; формувати культуру ведення дискусій, полеміки, диспутів тощо, дотримуватись правил спілкування і культури мовлення. У «Пояснювальній записці», зокрема, констатується: «Загальновизнаною є потреба в тому, щоб мовлення учнів було правильним не лише в правописному аспекті, а й стилістичному, а також в аспекті мовленнєвої (у т.ч. й риторичної) культури. При цьому всі означені рівні та аспекти розвитку мовлення школярів можуть повноцінно реалізовуватися лише за умови, якщо вони актуалізуються на найвищому рівні – тексті [6, с.6]».

Засвоюючи матеріали стилістики, культури мовлення, лінгвістики тексту, учні розвивають риторичні вміння і навички, найголовніші з яких є:

- сприймати усні й писемні висловлювання різних типів і стилів мовлення;
- аналізувати тексти, висловлюючи власну думку про зміст і форму вираження;
- будувати висловлювання різної тематики і структури;
- оцінювати текст з погляду його змісту, форми, задуму й мовного оформлення;
- створювати висловлювання монологічного й діалогічного характеру відповідно до задуму, використовуючи ключові слова і речення, надаючи виразності його мовному оформленню;
- розрізняти види, жанри красномовства й оцінювати їх ефективність, рівень впливу на аудиторію;

- критично оцінювати власні висловлювання й редагувати їх, удосконалюючи їх зміст і виступати із власними повідомленнями з урахуванням ситуації мовлення.

Ці та інші риторичні вміння чітко визначені шкільними програмами для кожного класу основної й старшої школи. Зокрема, у 5–9 класах наприкінці кожного розділу мовної змістової лінії введено рубрику «Текст (риторичний аспект)», а в старших класах передбачено спеціальні уроки риторики.

В основі формування означених умінь лежить текст. Відповідь на питання, яка його роль у засвоєнні теоретичних відомостей з риторики й формуванні риторичних умінь і навичок, можна дати, з'ясувавши найголовніші питання лінгвістики тексту в шкільному курсі української мови.

Відомості про текст, його структуру, особливості, категорії, передбачені шкільними програмами, повинні забезпечити формування комунікативної компетенції учнів, умінь будувати усні й письмові висловлювання, спілкуватися в різних життєвих ситуаціях.

Визначення терміна *текст* належить до одного з дискусійних питань, що неоднозначно розв'язується лінгвістами, психологами та лінгводидактами: одні з них особливу увагу приділяють усній формі тексту (О.Біляєв, О.Гойхман, І.Зимня, Т.Ладиженська, О.Лурія, Т.Надеїна, І.Синиця, М.Стельмахович); інші у своїх дослідженнях розглядають текст як одиницю писемного мовлення (М.Бахтін, І.Гальперин, В.Мельничайко, М.Пентиліук, І.Синиця); окремі вчені враховують монологічність тексту (Д.Баранник, С.Єрмоленко, А.Коваль, О.Пономарів); деякі акцентують увагу на особливостях діалогічного тексту (Л.Виготський, М.Жинкін, І.Зимня, Е.Палихата, Є.Пассов).

На різних етапах розвитку лінгвістики тексту вчені виявляли до тексту неоднакове своє ставлення: текст як складне синтаксичне ціле (ССЦ), надфразна єдність (НФЄ), зв'язне висловлювання.

На сучасному етапі текст чи інше його термінологічне вираження (“складне синтаксичне ціле”, “мовленнєвий продукт”, “словесний витвір”, “надфразна єдність”) розглядається як цілісне явище, що має певні

закономірності побудови. Хоча й донині в навчальній літературі визначення цього поняття неоднозначне і часто використовується не в термінологічному значенні. Наведемо декілька відомих тлумачень.

В енциклопедичному виданні за редакцією В.Русанівського подано таке пояснення терміна: “Текст – писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлювань, об’єднаних у ближчій перспективі смисловими, формально-граматичними зв’язками, а в загальнокомпозиційному, дискантному плані спільною тематичною і сюжетною заданістю [11, с.627]”. Пропоноване визначення акцентує увагу на формі вираження тексту (усна / писемна) та зв’язках (смислові, формально-граматичні). У словнику лінгвістичних термінів виділено структурну його організацію: “Текст – повідомлення, яке складається з кількох (чи багатьох) речень, характеризується змістовою й структурною завершеністю і певним ставленням автора до змісту висловлювання [2, с.303]”.

Окремі автори, беручи за основу визначення тексту як усність або писемність повідомлення, що відзначається певним змістом і структурою, виділяють також орієнтацією автора на певного адресата [12, с.182].

У вітчизняній науці спроба детальніше пояснити термін “текст” належить А.Коваль. Поняття тлумачиться дослідницею як 1) реально висловлене речення або сукупність речень, що можуть, зокрема, служити матеріалом для спостереження фактів даної мови; 2) уся сума (сукупність) актів мовлення, створюваних колективом носіїв цієї мови; 3) текст – водночас і процес вирішення екстралінгвістичних завдань мовними засобами, і продукт цього вирішення; 4) текст – це об’єднана смисловим зв’язком послідовність одиниць мовлення: висловлень, абзаців, розділів та ін. [7, с.5]. Як бачимо, тлумачення тексту різними авторами має широкий спектр: структура (складається з речення чи кількох речень), мета висловлювання (для вирішення екстралінгвальних завдань), особливості (послідовність одиниць мовлення) тощо.

Таким чином, текст – поняття складне й багатогранне, що являє собою усну чи писемну монологічну або діалогічну змістову й структурно завершену

систему з кількох чи багатьох речень, яким властива інформаційна насиченість та виражене ставлення автора до висловленого повідомлення.

Наукові дослідження М.Вашуленка підтверджують погляди його попередників про необхідність вивчення поняття тексту. Учений наголошує на тому, що текст – це “висловлювання, що належить до найвищого рівня в ієрархії мовних елементів і, крім цього, є одночасно основною одиницею мовлення” [1, с.42].

Текст, маючи чітку структуру, відзначається особливостями внутрішньої організації одиниць та їх взаємозв'язком у межах цілісного повідомлення (тексту). При побудові тексту використовуються максимальні одиниці мови (речення) або мінімальні одиниці мовлення (висловлення), що об'єднуються в семантико-структурні композиції й становлять цілісні, завершені *інформаційні* (що містять інформацію описового, розповідного, аналізуючого, аргументуючого характеру) чи *верифікаційні* (мета яких ствердження, спростування, контраргументація наукових тверджень у ході емпіричної перевірки, порівняння, аналізу) висловлювання.

Одиницями тексту є висловлення (реалізоване речення), надфразна єдність (низка висловлень, об'єднаних семантично і стилістично в один фрагмент); на композиційному рівні виділяються одиниці іншого плану – параграфи, глави, розділи, підрозділи.

Досить актуальним у сучасній мовознавчій науці є вживання поряд із терміном “текст” терміна “дискурс”. Протягом тривалого часу дискурс трактувався як зв'язна і з'ясована послідовність речень чи мовленнєвих актів (60-ті рр.); будь-який вислів, що передбачає того, хто говорить, і того, хто слухає, а також намір першого певним чином впливати на другого (70-ті рр.). Наприкінці ХХ ст., у період активного розвитку психолінгвістики, семіотики, соціології, етнології та інших наук, дискурс, з лінгвістичної точки зору, є “сукупністю взаємопов'язаних висловлювань (текстів), що реалізуються в певних соціально-культурних, часових і просторових умовах з урахуванням

діяльності учасників комунікації (адресата й адресанта); процес вербального й невербального спілкування [9, с.41]”.

Ми не будемо детально характеризувати дискурс, оскільки шкільна програма його спеціально не виокремлює, а обмежується поняттям тексту як продукту мовленнєвої діяльності, урахуваючи ті механізми й умови, які визначають його структуру й зміст узагалі. Але практично учні повинні усвідомлювати, що центральною одиницею мовленнєвої діяльності є дискурс – “текст у дії”, у якому відбивається ставлення автора до повідомлення, урахування адресата мовлення та мовного середовища, вираження мовцем власного ставлення до висловлюваного, що поєднується за допомогою цілісності, зв’язності, структурної та смислової завершеності і має прямий стосунок до риторики.

Отже, текст – це те, що є продуктом мовлення, а дискурс – це текст, що реалізується через мовлення в поєднанні з позамовними реаліями.

Як висновок відзначимо виняткову роль відомостей з лінгвістики тексту для формування риторичних умінь і навичок. Цьому сприяє текстоцентричний аспект навчання української мови. Який передбачає систематичне опрацювання текстів різних типів, стилів і жанрів, що, безумовно, впливає на удосконалення риторичних умінь з урахування принципів наступності й перспективності. Але це лише один бік діяльності вчителя-словесника. Інший бік – місце самої риторики в шкільному курсі та її вплив на формування комунікативної компетенції учнів.

Формування риторичних знань – довготривалий процес, в основі якого лежить постійна увага до слова, тексту. Цей процес можна поділити на два етапи – формувально-практичний (основна школа) і теоретико-практичний (старша школа). Аналіз проблемних, оригінальних текстів газет, інших фактів життя мови в суспільстві сприяє виходу за межі однопорядкових, лінійних зв’язків між мовними одиницями, вчить розумінню мовленнєвих тонкощів, сприйманню нетрафаретних висловлювань, розвиває мовне чуття, необхідне для оратора.

Основними формами роботи на першому етапі можуть бути:

- навчальне, аналітичне читання текстів з конструюванням питань до тексту, виразне читання віршів, текстів різних жанрів;
- проникнення в авторський задум тексту через аналіз ключових слів, які розкривають головну ідею тексту;
- добір заголовків (назв) до текстів, критичне осмислення, обговорення їх;
- формування лексикографічної культури через роботу зі словниками різних типів (тлумачний, орфографічний, орфоепічний, синонімів, антонімів, паронімів, омонімів тощо);
- переказ художнього тексту (стислий, розгорнутий) зі збереженням основного авторського вмісту і стилю;
- вправи з техніки мовлення, виразного читання художніх текстів, виголошення власних промов залежно від ситуації мовлення;
- коротке усне повідомлення про прочитаний у підручнику (газеті, журналі) матеріал з його оцінкою; розповідь про прочитану книгу, переглянутий спектакль, відвідану виставку, екскурсію, переглянуту (прослухану) передачу;
- повідомлення із власного життєвого досвіду відповідно до різних ситуацій (побутового, громадського життя);
- стимуляція творчості учнів на рівні творення казки, вірша на задану тему тощо;
- написання листів, заміток до газети, на радіо, телебачення з актуальних проблем суспільного життя, з проблем культури, навчання тощо.

Школа повинна сформувати особистість, здатну до спілкування в різних комунікативних ситуаціях, особистість, соціально зорієнтовану в умовах спілкування. Урахування цієї стратегічної мети навчання мови сприятиме розширенню знань учнів про види комунікації; форми існування мови, стилі і жанри мовлення. Риторизація навчального процесу повинна йти від мовних одиниць різних рівнів до їх ролі в тексті, від спостереження над текстами-зразками до розвитку мовленнєвих умінь і навичок в умовах активних форм

комунікації, створення тексту. Тільки таким чином можна забезпечити тренування в застосуванні мови для відтворення думки й передачі її слухачам.

Розвиток усного і писемного мовлення в 5-9 класах, як і в 1-4, здійснюється на тематичній основі. Більшість тем пов'язані зі шкільним і позашкільним життям учнів, із суспільно-політичними подіями в нашій державі, з навколишнім середовищем тощо.

У зв'язку з цим програмою передбачено органічне поєднання риторики, стилістики, культури мовлення і літератури, що забезпечує принцип міжпредметних зв'язків у навчанні. Під час роботи з текстами необхідно приділяти увагу функційно-смісловим типам мовлення, його основним структурним одиницям: розповіді, опису, міркуванню. Вони найчастіше зустрічаються в художніх, публіцистичних текстах. Типи мовлення взаємозалежні і взаємопрониклі. Знання засобів типів мовлення, здатність відчувати їх зміну сприятимуть засвоєнню закономірностей композиційної будови ораторського тексту. А доречне вживання тих чи інших мовних одиниць у тексті, образних засобів сприятимуть композиційній будові сегментів тексту.

Формування риторичних умінь і навичок учнів спирається на теми і ситуації, якими пов'язана тематика художніх текстів для активного, оглядового чи орієнтованого читання.

Комунікативно-діяльнісний підхід до навчання рідної мови передбачає застосовувати на уроці прийоми, що спонукають учнів до спілкування: повідомити інформацію, поділитися думками тощо. Завдання вчителя полягає в тому, щоб залучати учнів до такої діяльності, яка для них цікава. Одним з таких прийомів є вдосконалення вмінь складати тексти, що містять висловлювання відомих людей, крилаті вислови; складання діалогів, розігрування ситуацій.

Щоб сформувати вміння самостійно оперувати засвоєним лексико-граматичним матеріалом в умовах комунікації, необхідно наблизити навчання до природного спілкування. Це досягається вправами, що спираються на ситуації, взяті з життя учнів, або на навчально-мовленнєві ситуації, які створюються на уроці і вимагають від учнів уживання певних слів і

конструкцій. Основне завдання таких вправ – відволікти увагу учнів від конкретної граматичної категорії і переключити її на зміст висловлювання, його будову, засоби. Штучно створена мовленнєва ситуація, наприклад, на тему «Що станеться, якщо зникне вода?», спонукає учнів до висловлення власної думки, особистої позиції щодо проблеми, яка досліджується. Вони вдосконалюють уміння знаходити інформацію до обраної теми, аналізувати її, виділяти головне й другорядне, будувати висловлювання в логічній послідовності відповідно до задуму.

Мовленнєва діяльність, що організується за допомогою ситуативних вправ з настановою на зміст висловлювання, розвиває в школярів уміння вільно й творчо використовувати лексичні і граматичні засоби української мови, що сприяє розвитку умінь спілкуватися в умовах природної комунікації.

Рольові ігри, зорієнтовані на різні життєві ситуації, сприяють наближенню школярів до риторики і в кінцевому результаті формують необхідні для сучасної людини риторичні знання. Такий підхід сприятиме підвищенню рівня мотивації мовленнєвих дій учнів через уведення активних форм навчальної комунікації, що своєю чергою підвищує рівень мотивації мовленнєвих дій. Майже всі теми, що вивчаються в курсі української мови, можуть бути орієнтовані на формування риторичних знань, якщо їх пов'язати з правилами ефективного спілкування людей.

Справжня культура мовця виявляється в умінні добирати такі засоби мови (морфологічні, синтаксичні), які найбільш точно, виразно можуть передати думки й почуття, не створюючи труднощів у сприйнятті висловлювання. Необхідно навчатися будувати висловлювання просто, щоб не дратувати співрозмовника помилками, недоліками, не засмічувати своє мовлення недоречними словами.

Під час вивчення української мови в 5–9 класах варто поєднувати різні види навчальної роботи, формування граматичних, мовленнєвих та риторичних умінь і навичок. Хоча таке поєднання вимагає від учителя зусиль у плануванні й доборі навчального матеріалу, ретельно продуманої організації роботи, однак

саме цей підхід до навчання дає можливість заощадити час на уроці, одержуючи можливість разом з вивченням лексики, словотвору, граматики формувати риторичні вміння та вміння й навички зв'язного мовлення, розвивати інтерес до рідної мови. Відтак в учнів складеться уявлення, що без розуміння структури, будови рідної мови неможливо сформувати правильне, гарне мовлення, розвивати свідоме, творче ставлення до удосконалення мовленнєвих та риторичних умінь і навичок.

Школа не готує журналістів, письменників, ораторів та ін. Однак кожний випускник повинен вміти сприймати і передавати інформацію, захищати свої переконання й переконувати інших, виступати з пропозиціями, порадами, критикою на зборах, написати замітку до стіннівки тощо. Курс риторики спирається на ті вміння, якими оволоділи учні з розвитку зв'язного мовлення, виразного читання, теорії літератури, стилістики, мовної культури... Він буде ефективним, якщо спиратиметься на багатство духовного світу учня, загальний розвиток особистості, знання, високу активність у суспільному й особистому житті. Риторична підготовка, таким чином, служить серйозним соціокультурним цілям, що повинні відповідати вимогам життя, задовольняти соціальне замовлення держави.

Другий етап формування риторичних умінь припадає на старші класи.

У старших класах глибше розкриваються основні поняття риторики, засвоюються її теоретичні положення. Цьому слугують схеми, що розкривають науковий апарат цієї науки: «Розділи класичної (давньогрецької) риторики», «Види (роди) промов», «Види красномовства», «Жанри публічного мовлення», «Структура виступу», «Основні правила переконання» та ін.

Відповідно до програми з української мови для 10–11 класів формування риторичних умінь і навичок учнів здійснюється у двох напрямках:

1. Теоретичні основи риторики як науки.

Головна мета - ознайомити учнів з найдавнішою філологічною наукою. Звернути увагу на те, що риторика спирається на вміння й навички, набуті

учнями з розвитку мовлення, виразного читання, теорії літератури, стилістики, культури мовлення.

2. Практична риторика.

Головна мета – досягти гармонійного поєднання роботи над змістом висловлювання та його формою.

Практичні форми роботи передбачають приділення уваги таким видам писемного мовлення, як діловий лист, ведення щоденників, написання доповідей, рефератів, конспектів, публіцистичних статей, що сприятиме формуванню творчих здібностей учнів.

У курсі риторики передбачаються, поряд з ознайомленням учнів з новими поняттями, правилами, законами, моделями, прийомами, такі перспективи:

а) збудження інтересу до проблем мовлення, спілкування; інтересу до наук, предметом вивчення яких є спілкування, мовлення, текст;

б) готовність вивчати літературу з риторики, уміння орієнтуватися в ній, знання термінології, необхідної для вивчення питань риторики;

в) здатність по-новому, з погляду риторичної системи, бачити, усвідомлювати й використовувати здобуті уміння й навички усного та писемного мовлення;

г) ознайомлення учнів з основними видами мовленнєвої діяльності: сприйняття мовлення, його структура, швидкість і точність реакції в діалозі, зворотний зв'язок тощо.

Отже, курс риторики покликаний дати учням міцні знання основ ораторської майстерності, сприяти формуванню умінь і навичок в усіх її розділах: у виборі теми, збиранні матеріалу; плануванні, композиції, використанні засобів мови, фігур, правильності, виразності мовлення.

Роботу з формування риторичних умінь і навичок учнів можна подати у вигляді п'яти ліній, що проходять через усі уроки опанування риторики.

Перша лінія – це теоретичний матеріал з елементами історії, засвоєння понять, термінів риторики, законів, закономірностей розвитку риторики як

науки, зв'язків, структур і моделей. Ця лінія складає основу курсу, забезпечує свідоме засвоєння його практичної частини, формує риторичне мислення.

Так під час вивчення теми «Тема виступу. Підготовка до виступу» учитель звертає увагу учнів на те, що успіх виступу залежить від ретельної підготовки. Тому необхідно робити певні виписки, скласти план, конспект, виділити ключові слова, які є основою виступу.

Друга лінія – читання, аудіювання, риторичний аналіз класичних зразків з сучасної практики ораторів, журналістів, письменників. Ця лінія повинна бути підкріплена методичними рекомендаціями до аналізу текстів.

Аналіз риторичного тексту передбачає визначення теми, основної думки, переказ з різним ступенем близькості до тексту, складання плану, віднесення тексту до певного виду красномовства на основі його жанрових особливостей, визначення залежності мовного оформлення від комунікативного завдання. Орієнтовна схема аналізу може бути такою:

1. Визначити вид красномовства, форму викладу (монолог, діалог), жанр висловлювання.
2. З'ясувати тему висловлювання, комунікативне завдання мовця. Назвати умови спілкування (місце, час).
3. Визначити структурні особливості, виражальні засоби (тропи, риторичні фігури) та їх стилістичну роль у тексті.
4. Назвати невербальні засоби спілкування (якщо вони є).
5. Зробити висновок про реалізацію комунікативного завдання в мовленнєвій ситуації (повнота вирішення завдання, наявність порушень, недоліків у змісті, мовному оформленні).

Робота над змістом тексту вимагає уваги до його композиції. Вправи над композицією необхідні для формування риторичних умінь і навичок. Вибір і розміщення матеріалу (композиція) - чинники комунікативної стратегії, що по-різному виявляють себе в текстах різних типів: публічний виступ, науково-популярний текст, рецензія, відзив тощо - все це може бути включено в

навчальну роботу і вмотивоване характером тексту, завданням: подумати про способи переконання, впливу, активізації уваги слухачів.

Третя лінія – вивчення практичних засобів риторики: правил, прийомів, моделей фігур, типів мовлення, видів зв'язків, тропів, дикції, інтонації, тобто засобів, накопичених не тільки в практиці самої риторики, але й у суміжних з нею науках: стилістиці, граматиці, поезиці, теорії літератури, логіці. Цій лінії, на нашу думку, необхідно віддати найбільше часу, оскільки засоби мови учні повинні зрозуміти й засвоїти; вони повинні навчитися застосовувати їх у власній мовленнєвій практиці в усному і писемному мовленні.

Учні повинні вміти:

- проектувати мовленнєві ситуації, правильно добирати тему висловлювання, усвідомлювати мету ораторського виступу, виявити свою позицію; складати план, його деталі (підтеми, мікротеми), уводити різні композиційні прийоми;
- висловлювати свою думку, дотримуючись вимог точності, виразності мовлення, темпу, тону, гучності, ритміки, дикції, фразових наголосів;
- брати активну участь у рольових іграх, діалозі (дискусійному мовленні, імпровізаціях (непідготовленому мовленні)).

Як показує практика, для формування риторичних умінь і навичок необхідно заохочувати учнів до самостійних спостережень над текстами відомих ораторів.

Четверта лінія – створення учнями власних висловлювань (конструювання полілогів, діалогів, усних і писемних висловлювань з урахуванням завдань учителя), формування риторичних умінь і навичок.

Учні повинні вміти:

- побудувати схему логічних доведень (наприклад, тексту-міркування), сформулювати тезу, довести її усно, з'ясувати, які ланки в міркуванні можуть бути пропущені;
- написати невеликий опис, обґрунтувати використання у ньому тропів;

- підготуватися до виступу по радіо: вибрати тему, скласти текст, проаналізувати його, виступити, зібрати відгуки, тобто вивчити ефективність (зворотній зв'язок);
- спроектувати діалог, урахувавши ситуацію, що вимагає дотримання ділового етикету; написати цей діалог; обґрунтувати вибір засобів; провести рольову гру (наприклад, розмова по телефону).

На цьому етапі вивчення риторики вчитель повинен передбачити виконання вправ аналітичного, репродуктивно-конструктивного, творчого характеру, спрямованих на формування в учнів навичок якісного спілкування.

П'ята лінія – вільна творчість. На цьому етапі значна роль відводиться вчителю, оскільки роботи учнів найчастіше індивідуальні (оповідання, листи, переклади, твори, роздуми, есе).

Робота п'ятої лінії виходить за межі обов'язкової програми і якоюсь мірою перехрещується з іншими предметами (література) та позакласною роботою. Її мета - саморозкриття особистості, залучення до творчої діяльності.

Отже, під час навчання української мови, в роботі з текстом, в процесі мовленнєвої діяльності учнів необхідно пробуджувати їх інтерес до проблем риторики. Вчитель повинен використовувати будь-яку ситуацію, щоб показати напрями риторичної організації думки через мову. На заняттях з риторики в старших класах необхідно вчити школярів відходити від стандартних завчених фраз, розвивати творчі здібності, розумно поєднувати роботу над усним і писемним мовленням, урізноманітнювати види робіт та їх тематику, створювати ситуації, наближені до реальних умов, що сприятиме формуванню риторичної особистості.

Список використаних джерел

1. Вашуленко М.С. Рідна мова як засіб навчання, виховання й розвитку школярів / М.С.Вашуленко // Мовознавство. – Х. : ОКО. – 1996. – С. 39–42.
2. Ганич Д.І. Словник лінгвістичних термінів / Ганич Д.І., Олійник І.С. – К. : Вища школа, 1985.
3. Мацько Л.І. Риторика / Мацько Л.І., Мацько О.М. – К. : Вища школа, 2003.

4. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / за ред. М.І.Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2005.
5. Москальская О.И. Грамматика текста / О.И.Москальская. – М. : Высшая школа, 1984.
6. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Українська мова; Українська література. 5–9 класи. – К. : ВД «Освіта», 2013.
7. Особливості мови й стилю засобів масової інформації / за ред. А.Коваль. – К. : Вища школа, 1983.
8. Програма для загальноосвітніх шкіл. Українська мова. 5–12 класи. – К. : Перун, 2005.
9. Сагач Г.М. Риторика / Г.М.Сагач. – К. ВД «Ін Юре», 2000.
10. Словник-довідник з української лінгводидактики / за ред. М.Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003.
11. Українська мова. Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2000.
12. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С.Я.Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001.